

Paper Accepted*

ISSN Online 2406-0895

Историја медицине / History of Medicine

Јелена Јовановић-Симић^{1,†}

Др Карло Кико (Karol Kiko, 1813–1869) – Словак у српском санитету у 19. веку

Dr Karlo Kiko (Karol Kiko, 1813–1869) – Slovak in the Serbian health service
in 19th century

¹ Музеј науке и технике, Београд, Србија

Примљено/Received: September 11, 2017

Прихваћено/Accepted: September 19, 2017

Online First: September 29, 2017

DOI: <https://doi.org/10.2298/SARH170911178J>

* **Accepted papers** are articles in press that have gone through due peer review process and have been accepted for publication by the Editorial Board of the *Serbian Archives of Medicine*. They have not yet been copy edited and/or formatted in the publication house style, and the text may be changed before the final publication.

Although accepted papers do not yet have all the accompanying bibliographic details available, they can already be cited using the year of online publication and the DOI, as follows: the author's last name and initial of the first name, article title, journal title, online first publication month and year, and the DOI; e.g.: Petrović P, Jovanović J. The title of the article. Srp Arh Celok Lek. Online First, February 2017.

When the final article is assigned to volumes/issues of the journal, the Article in Press version will be removed and the final version will appear in the associated published volumes/issues of the journal. The date the article was made available online first will be carried over.

† **Correspondence to:**

Јелена ЈОВАНОВИЋ-СИМИЋ

Музеј науке и технике, Скендер-бегова 51, Београд, Србија

E-mail: jelena.simic@muzejnt.rs

Др Карло Кико (Karol Kiko, 1813–1869) – Словак у српском санитету у 19. веку

Dr Karlo Kiko (Karol Kiko, 1813–1869) – Slovak in the Serbian health service in 19th century

САЖЕТАК

Др Карло Кико је био један од бројних лекара из некадашњег Аустријског царства који су у 19. веку живели и радили у Кнежевини Србији. Рођен је у Ухровецу, у Словачкој, која је тада била у саставу Мађарског краљевства, дела Аустријског царства. За доктора медицине промовисан је у Пешти 1845. године. У млађим годинама бавио се алтернативним начинима лечења, истраживао је лековито биље и минералне воде и објавио неколико стручних радова. Био је редован члан Краљевског мађарског природословног друштва. Као лекар у саставу трупа генерала Мора Перцела учествовао је у Мађарској револуцији 1848/49. Кико је у Србији провео последњих једанаест година радећи као физикус Округа књажевачког, лекар београдске општине и војни лекар – хирург Војне болнице у Београду. Иако се и данас у Крају Тренчин, из ког је потекао, сматра угледном личношћу, у Словачкој није познато да је живео и преминуо у Србији. Циљеви овог рада су заокружење Кикове биографије „српским периодом“ и представљање личности једног делатника у српском санитету у прошлости.

Кључне речи: физикус; лекар; Словачка; српски санитет

SUMMARY

Dr. Karlo Kiko was one of the many doctors from the former Austrian empire living and working in the Principality of Serbia in the 19th century. He was born in Uhrovec, in Slovakia, which was then part of the Kingdom of Hungary – the part of the Austrian Empire. Kiko was promoted to the Doctor of Medicine in Pest in 1845. In his youth, he dealt with alternative ways of healing, he explored medicinal herbs and mineral waters and published several expert papers. He was a regular member of the Royal Hungarian Natural Science Society. As a physician in the troupe of General Mor Percel, he participated in the Hungarian Revolution of 1848/49. Kiko spent the last eleven years in Serbia working as a physician of the Knjazevac County, as a doctor of the Belgrade municipality and a military doctor – a surgeon of the Military Hospital in Belgrade. Although he is considered a respectable person in the Region of Trenin, from which he emerged, in Slovakia it is not known that he have lived and died in Serbia. The goals of this paper are to round Kiko's biography with "Serbian period" and to present the personality of a worker in the Serbian health service in the past.

Keywords: physician; doctor; Slovakia; Serbian health service

УВОД

Уређење здравствене службе у Кнежевини Србији, започето на основу краткотрајног Сретењског устава (1835) и тада донетих законских аката, систематски је спроведено након доношења Четвртог хатишерифа – Турског устава (1838), установљењем Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. У делокруг Одељења, све до оснивања Главне војне управе (1859), спадали су и цивилни санитет (карантински санитет и физикат) и војни санитет. Број лекара у Србији се током година континуирано повећавао али је све до Првог светског рата био недовољан према растућим потребама државе. До 1855. године, када је Београђанин Стеван Милосављевић промовисан за доктора медицине у Паризу, сви лекари у Србији били су страни држављани, већином из Аустријског царства. Поред војвођанских Срба, највише је било Словена. Чак и када су од шездесетих година 19. века почеле да стасавају генерације Србијанаца лекара, они су и даље били у мањини, те су странци и „пречани“ још годинама преовлађивали у лекарским редовима. Многи од њих су се у Србији трајно настанили и својим радом значајно допринели њеном културном напретку. Међу њима је можда највише било Чеха и Пољака. Од Словака, којих је било нешто мање, посебно су заслужне и знамените личности др Јанко Шафарик (1814–1876), др Карло Пацек (1807–1876) и др Карло Белони

(1811 или 1812–1878). Њихов земљак, др Карло Кико, иако није оставио тако дубок траг, био је вредан и предузимљив делатник у српском санитету. У српској историографији његово име се само спорадично спомиње и могло би се рећи да је садашњим генерацијама историчара медицине остао непознат. У Словачкој, међутим, у крају из ког је потекао, Кико се сматра истакнутом личношћу али се не зна да је живео и радио у Србији. Наиме, на сајту Јавне библиотеке Михала Решетку у Тренчину (*Verejná knižnica Michala Rešetku v Trenčíne*), доступни су публиковани календари годишњица важних догађаја у Крају Тренчин. Подаци о Кики налазе се у календарима за 2013. и 2017. годину. У календару за 2013. годину наведено је да је пре 200 година, 14. 12. 1813. године*, у селу Ухровецу, у Тренчинском крају, рођен др Карло Кико, „лекар, ботаничар, народни културни делатник, чија је дисертација посвећена флори Тренчинског краја“. [1] У календару за 2017. годину наведено је да је Кико преминуо у Будимпешти 1847. године. [2] Осим у поменутих календарима, на Киково име наилази се и у другим словачким публикацијама новијег датума. Као једна од истакнутих личности родом из Ухровеца, споменут је 2008. године у часопису Тренчинског универзитета. Као чувени Ухровчани, у чланку су такође наведени Људовит Штур (*Eudovít Štúr, 1815–1856*)†, филозоф, политичар, књижевник и кодификатор словачког језика и Александар Дубчек (*Alexander Dubček, 1921–1992*), политичар, комуниста, један од идејних вођа Прашког пролећа (1968). [3]

Кико је у Србији провео последњих 11 година живота. У Србији је, у Београду, и преминуо 6/18. новембра 1869. године. Био је први физикус Књажевачког округа, београдски општински лекар задужен за Варошку и окружну болницу и војни лекар. У Београду се бавио и приватном лекарском праксом.

ЖИВОТ И РАД ДР КАРЛА КИКА У АУСТРИЈСКОМ ЦАРСТВУ

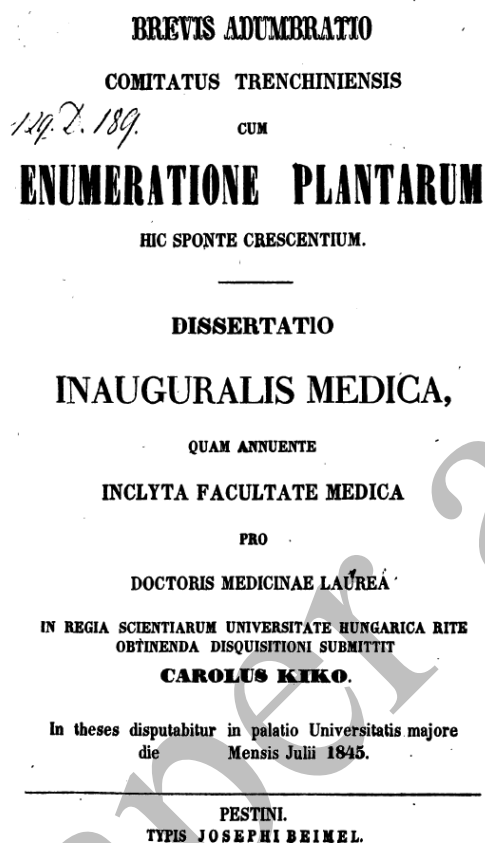
У недостатку података о Киковом одрастању, могуће је само претпоставити да је похађао основну школу у родном Ухровецу у којој је учитељ био Штуров отац‡. У млађим годинама био је под утицајем идеја Словачког националног покрета који се залагао за јачање националног идентитета Словака и за њихова национална права у оквиру Мађарске, односно Аустријског царства чији је Мађарска била део. У хронолошком следу до сада пронађених података, први податак односи се тек на 1842. годину. Ладислав Сивак наводи да је те године Кико као окружни лекар Тренчинског округа описао изворе минералних вода бање Белушка слатина [4]. Будући да је Кико тек три године касније одбранио докторску дисертацију на пештанском Медицинском факултету, може се претпоставити да је дужност обављао као

* У овереној копији Кикове докторске дипломе која се налази у Архиву Србије (АС, МУД – С, 1858, V, 1), стоји да је Кико стар 26 година („*Carolus Kiko, annorum viginti sex*“), што би значило да се родио 1819. године. Међутим, тај податак подвучен је двоструком цртом што би могло да указује и на грешку.

† Људовит Штур је био кореспондентни члан Друштва српске словесности (изабран 7. Августа 1844).

‡ Школска кућа и данас постоји и знаменита је по томе што су у њој рођени Људовит Штур, и век касније, Александар Дубчек.

апсолвент медицине. Поменути опис минералних вода Белушке слатине у ствари је само један део обимне студије под насловом *Тренчински крај, са посебним освртом на лековите воде* коју је 1842. године објавио у часопису Атенеум. [5] У њој је на основу сопствених истраживања у преко 30 села, описао физичке и хемијске карактеристике вода и њихове изворе, као и начине на које их локално становништво користи. Својом студијом желео је да скрене пажњу јавности на занемарено природно богатство Тренчинског краја. Из Кикове заинтересованости за природу проистекла је и његова поменута дисертација под насловом *Кратак приказ са листом биљака које спонтано расту у тренчинском округу (Brevis adumbratio comitatus Trenchiniensis cum enumeratione plantarum hic sponte crescentium, Pestini, Typis Josephi Beimel, 1845)* (слика 1).

Слика 1. Насловна страна докторске дисертације Карла Кика (Извор: <http://disszertaciok.orvostortenet.hu>)
Figure 1. The cover page of the doctoral dissertation of Karol Kiko (Source: <http://disszertaciok.orvostortenet.hu>)

приказ случаја девојке коју је излечио од афазije и глувоће [8]. За редовног члана Друштва изабран је на седници одржаној 4. новембра 1845. године [9]. Лист Орао татрански (*Orol Tatránski*), литерарни додатак Словачких народних новина (*Slovenských národných novín*) које је покренуо и уређивао Људовит Штур, с поносом је објавио чланак о Киковом успеху и избору за члана Друштва у рубрици Славјанске вести: „Наш земљак, др Карло Кико, практични лекар у Пешти, изазвао је велику пажњу својим магнетичким начином лечења. Излечио је такве

Након одбране дисертације и стицања звања доктора медицине јула 1845, Кико је остао у Будимпешти и започео приватну лекарску праксу. У то време бавио се и магнетотерапијом, електротерапијом помоћу галванских струја, а такође и „животињским магнетизмом“ – месмеризмом [6]. Свим тим методама изазвао је пажњу у медицинским круговима и у јавности. На позив др Пала Бугата (Bugát Pál, 1793–1865), оснивача и председника Краљевског мађарског природословног друштва, Кико је на састанку Друштва 21. октобра 1845. године, којем је присуствовао као гост, прочитао свој есеј о магнетотерапији и месмеризму и приказао два болесника која је тим начинима лечио. [7] У часопису *Orvosi Tar* штампан му је затим

болеснике, које ни један лекар није могао излечити...“ [10]. Вест из Орла татранског пренела је и Даница Људевита Гаја [11].

У другој половини четрдесетих година Кико је био активан и на националном пољу. Као припадник групе групе „Пештанских Словака – љубитеља словачког језика“ био је потписник апела подршке „штуровском језику“ – новом књижевном словачком језику који је увео Људовит Штур.* [12] Поред тога, у политичком листу Пријатељ народа (*Priateľovi ľudu*, 1848–1849) објавио је један просветитељски чланак под насловом „Савети за дом и домаћу економију“ (*Rady pre dom a hospodárstvo*). [13] У то време, већ је имао и породицу – био је ожењен Борбалом Шефт (Borbala Scheft), а у Будимпешти му је рођена ћерка Малвина (Malvina Alojsia Josefa Kiko), која је крштена 10. маја 1846. у католичкој цркви. [14]

По избијању Мађарске револуције марта 1848, Кико се прикључио Мађарској националној гарди, што је иначе била обавеза свих виђенијих људи у Будимпешти. Прво је био лекар 4. чете IV пештанског батаљона [15], а затим шеф санитета Хуњади – корпуса (касније 50. Хонведски батаљон) под командом генерала Мора Перцела (Perczel Mór, 1811–1899). Новембра 1848, због неких сукоба са официрима желео је да да оставку на то место, [16] али је на дужности остао и даље – јануара и фебруара 1849. године био је шеф Војне болнице у месту Карцаг. [17, 18] За сада остаје непознато да ли је Кико био у Перцеловим трупама и за време њиховог похода у Војводини. Током пролећа и лета 1849. године Перцелове трупе су нападале српска села, сукобљавале се са српском добровољачком војском и починиле злодела над цивилним становништвом – убијено је између 4 и 5.000 људи и попаљено више села. [19] Јуна 1849. године Кико је од Лајоша Кошута (Kossuth Lajos, 1802–1894) затражио постављење за штаб-доктора (главног војног лекара) али исход те молбе није познат. [17] У молби за запослење коју је поднео Министарству унутрашњих дела Кнежевине Србије 29. јануара 1858. године, Кико, међутим, не наводи чиме се бавио између 1846. и 1850. године. То би могло да значи да је подак о учешћу у Мађарској револуцији изоставио намерно, због могућег негативног утицаја на одлуку српских власти о његовом ангажовању. Кико је молбу упутио из Сремске Митровице, где је тада био приватни лекар. У њој је навео следеће:

- Године 1845, као „суплирајући професор Невристичне Терапије“, предавао је у Пешти „ову Науку“ (што поткрепљује са два сведочанства издата од стране Краљевског мађарског природословног друштва);
- Од 1851. до 1853. био је „Царско-краљевске фамилије лекар спихилука названог Рацкеве и Промонтор“ (што потврђује посебан документ у прилогу);

* За разлику од панслависта Колара (Ján Kollár, 1793–1852) и Павла Шафарика (Pavel Jozef Šafárik, 1795–1861), који су Чехе и Словаке сматрали једном нацијом и залагали се за усвајање заједничког, чехословачког језика, Штур је заступао став о посебном националном идентитету Словака и о посебном словачком језику. За основу новог словачког књижевног језика узео је централно-словачки дијалект.

- Од 1854. до 1856. био је „лекар трговаца Ковиначки, од ови нарочито тога ради позват. У исто време, од 1854. до 1856, док је у Ковину био, испуњавао је и дужности Полковског и Ротског лекара, осим тога по налогу високославне Државе испуњавао је и дужности Санитетскога референта код Ковинског растељанства“ (што потврђују два документа у прилогу) [20].

Осим поменутих сведочанстава, приложио је и копију докторске дипломе. У последњој тачки молбе, навео је да „осим ови у речи познати језика* јесте и у Турском и Дакороманском говору и писању искусан“. Подаци о познавању језика, посебно српског, били су увек тражени од оних који аплицирају за запослење у Србији. Кико, дакле, није навео да зна српски језик, иако је молба писана на српском. У једном допису Министарства унутрашњих дела Државном савету, наводи се, међутим, да он „говори и пише србски“ [20]. У сваком случају, ако и није знао српски језик, Кико га је брзо савладао.

ЖИВОТ И РАД ДР КАРЛА КИКА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

ФИЗИКУС ОКРУГА КЊАЖЕВАЧКОГ

Кикова молба односила се конкретно на место општинског лекара у Неготину, за које је, како је написао, „дознао да ће се ускоро установити“. Решењем министра унутрашњих дела од 28. маја/10. јуна 1858. он је то место добио али је пре ступања на дужност Министарству упутио нову молбу (6/18. јула 1858), овог пута за место окружног физика у Округу гургусовачком. Указом кнеза Александра Карађорђевића од 23. јула/4. августа 1858, постављен је за физика Округа гургусовачког, а у дужност је уведен 5/17. августа, након полагања заклетве и потписивања уговора [20] (слика 2). Тако је Кико, уместо да постане први градски лекар у Неготину, постао први физик Округа гургусовачког†. Наиме, Округ гургусовачки је био један од округа који је због недовољног броја доктора медицине у Србији, уместо окружног физика (доктора медицине) имао *окружног лекара* – лекара нижег медицинског образовања (магистра хирургије). Министарство унутрашњих дела, међутим, желело је да лекарско место у Гургусовцу „преобрати у физикат“, а један од важнијих разлога је било постојање „добро уређене окружне болнице“ у тој вароши [20].

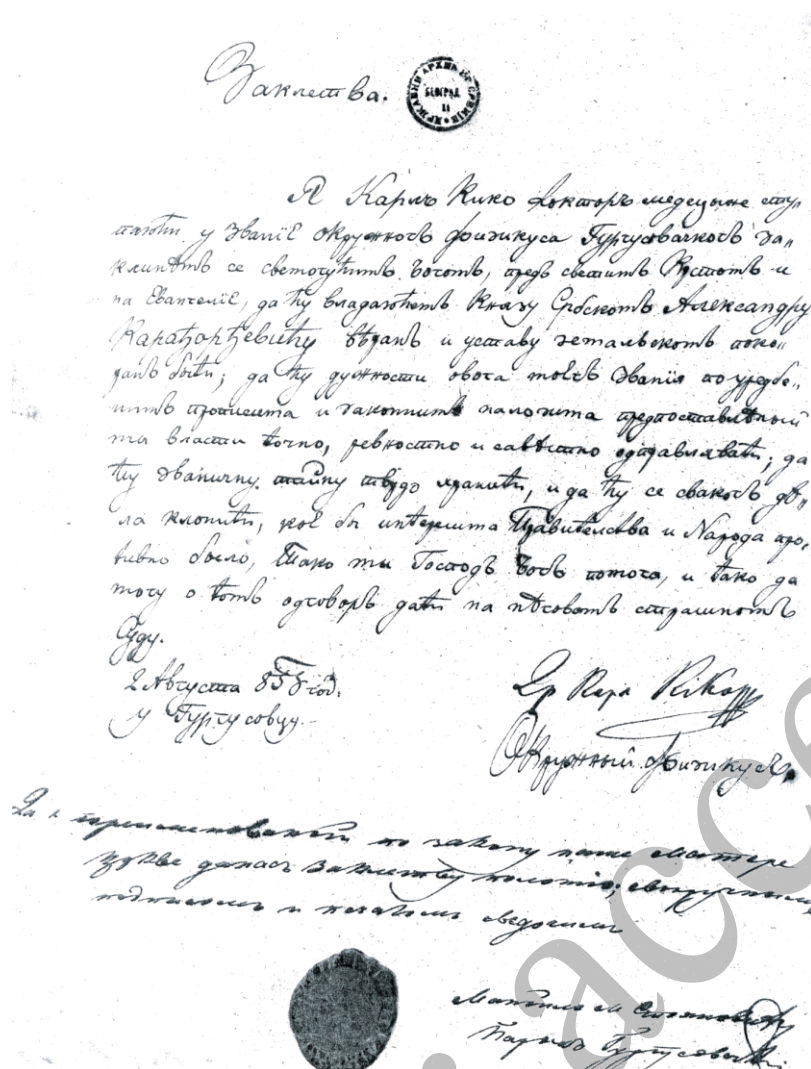
Из сачуваних архивских извора види се да је Кико с вољом прионуо на нови посао. Поред бројних редовних дужности, трудио се да уведе корисне новине како у окружној болници, за коју је такође био задужен, тако и у искорењивању сифилиса који је у источној Србији, а посебно у том округу, био ендемски распрострањен. Управо због великог броја оболелих од сифилиса, као прва окружна болница у Србији, 1851. године била је установљена

* Словачки, мађарски, немачки и латински језик.

† Наредне, 1859. године, по одлуци Милоша Обреновића који је на Светоандрејској скупштини (1858) поново изабран за владара Србије, Гургусовцу је назив промењен у Књажевац, а према томе је и назив округа промењен у Округ књажевачки.

књажевачка болница. Кико је убрзо по ступању на дужност изнео предлог да се за болницу ангажује један свештеник из округа „из узрока тога: што се у болници и такви болестници примају, о којима се не зна какав ће конач болест њиова имати, за који случај добро би било, да се такви болестници молитвом и совјетом пастирским подкрепе“. Дужност свештеника била би и да болесницима објашњава да је неопходно да се придржавају лекарских савета, посебно у погледу прописане дијете. Дијета је нарочито наглашена због тога што је, „као и сами лекови, неопходно нужна“, а често се „са правилима наше Цркве несложи“. Ту је свакако мислио на време поста, којег се народ строго придржавао чак и у болести. Предлог, који су подржали и Начелство и Министарство унутрашњих дела, упућен је Министарству просвете и црквених дела на решење. Вероватно је био и одобрен, тим пре што је Министарство унутрашњих дела одредило да се то ванредно ангажовање свештеника плаћа из окружног болничког фонда. [21] У то време, ни Београдска болница још није имала свештеника.

Убрзо потом, Кико је директно Министарству, што је било мимо уобичајене процедуре, која је подразумевала да се дописи упућују преко окружних начелстава, поднео „повремено известије“ о стању окружне болнице. У кратком садржају дописа забележеном у Деловодном протоколу Санитетског одељења стоји да Кико „излажући у исто време и препоне неке које му се од стране окружног казначеја у уређењу истог полажу, моли да се те уколне“. [22] Као што ће се видети, он је са званичницима Начелства и касније имао проблема, а током целе 1859. године Министарству је своје „повремене извештаје“ слао директно. Други Киков предлог, који се односио на искорењивање сифилиса, садржао је две мере. Прва је била забрана венчавања уколико и младић и девојка немају потврду окружног физикаса о стању свог здравља, а друга увођење обавезе болничког лечења свих лица код којих се примете знаци сифилиса.[23] Прва мера била је сасвим налик на забрану венчавања невакцинисаних лица која је већ постојала као противепидемијска мера за велике богиње. Колико је познато, ове мере нису биле усвојене. У погледу вакцинације становништва против великих богиња, Кико је у свом округу очигледно постигао значајан успех. Познато је да су вакцинација, а поготово ревакцинација, у 19. веку углавном спровођене с великом муком због отпора у народу. Из извештаја о вакцинацији 1858. године, коју је обавио Киков претходник – окружни лекар Јосиф Вардијан, види се да је број вакцинисаних лица био свега 2349, од којег је само једно лице било ревакцинисано. Кикова примедба у извештају била је да је протокол вакцинације био „врло хрђаво вођен“[24]. Међутим, идуће године десило се нешто за оно време необично: народ књажевачког округа долазио је сам на вакцинисање „и не само да је децу доводио, но су и средовечни људи па и стара лица скупљала се и молила да им се богиње прекаламе“. Као посебан куриозитет истакнуто је да су вакцинисане и 74 ромске породице, за које се знало да увек избегавају вакцинацију [25]. О томе су писале Србске новине на основу једног од Кикових „повремних“ извештаја Министарству. Тај извештај је у Министарству оцењен као интересантан не само због успеха вакцинације, већ и због других података које је садржао, те

Слика 2. Копија заклетве др Карла Кика при ступању у службу физикуса Округа гургусовачког (Извор: Архив Србије, МУД – С, 1858, V, 1).
 Figure 2. The copy of the oath of Dr Karol Kiko in the occasion of his reception in the duty of physician of the Knjazevac (former Gurgusovac) County (Source: Archives of Serbia, MUD – S, 1858, V, 1).

су неки његови делови представљени у поменутом чланку. Кикова запажања односила су се на стање сеоских школа које је оценио као „врло занемарене“. Запазио је и да деца много страдају од шуге али да се лекарска помоћ не тражи. Пажњу је обратио и на „старине“ описавши неколико црква од којих су неке биле разрушене, као и један напуштени „рудокоп“. На крају, писао је и о природним ресурсима, који су га некада, док је био у Словачкој, посебно занимали. У селу Ргошту пронашао је извор минералне воде која садржи јод, а у Шербановцима је запазио „гомилу кристалисаног гипса, брусова и глимершифера“ [25].

Током 1859. године

Кико је Министарству поднео чак 17 „повремених известија о стању здравља у Округу књажевачком и о стању окружне болнице“ [26]. Подстакнут признањем Министарства, извештаје је преточио у студију под насловом *Крајко шойоџрафско-историско описаније Округа књажевачког* и послао је Друштву српске словесности. [27] У свом Гласнику Друштво српске словесности је до тада објавило три студије о окрузима од којих су две написали лекари – др Аћим Медовић (Окрузије Пожаревачко са земљевидом државописно (и по већој части) повестно описано, 1852) и др Андрија Ивановић (Описаније окружија Крајинскога, 1853). Кикова студија, као ни сами извештаји, није сачувана, али се о њеном садржају понешто може сазнати из рецензије коју је урадио др Јосиф Панчић. Садржала је пет поглавља: I – Величина и границе округа; II – Природна својства округа; III – Природни производи (флора, фауна, руде); IV – Житељство и V – Статистика, археологија и повестница. Кико је уз њу израдио и приложио карту Књажевачког округа и четири скице на којима су приказане неке

„стародревне“ грађевине и Суводолски водопад. Међутим, Панчић, који је прегледао прва три поглавља и карту, пронашао је у њима бројне пропусте па и понеки нетачан податак. Свеукупна његова оцена „природописа“ била је да је „одвише површан“, да „ствари тамо наведене – осим поместних имена личе на свако окружје Србије и на ма који брдовити предјел овог света“ те да се њиме „познавање наше земље нимало повећати неће“ [28]. Након такве оцене, Друштво је одлучило да дело врати писцу.

Кико се у Књажевцу није дуго задржао – већ наредне године од Министарства је затражио премештај. Томе је вероватно допринео и сукоб који је имао са помоћником Начелства Јованом Протићем. Против Протића Кико је поднео тужбу Министарству наводећи да он „неке хећиме из Турске доводи и лечење им дозвољава“. Протић се бранио наведући да је само једног лекара из Турске, из Ниша, позвао ради лечења своје жене. Закључак Министарства био је да је Кико преувеличао ствар и предмет је стављен у акта. [29] Иако је такав поступак једног званичника нарушавао и ауторитет самог лекара, Кико је првенствено поступао у складу са законом јер је сузбијање надрилекарства била једна од прописаних дужности окружних лекара и физикуса.

ЛЕКАР ОПШТИНЕ БЕОГРАДСКЕ

Баш када се све то догађало, београдска општина је остала без свог лекара, др Ђорђа Малаћа, који је душевно оболео и убрзо преминуо. [30] За новог општинског лекара крајем године изабран је Карло Кико, а његов избор Министарство је потврдило 20. децембра 1859/1. јануара 1860. године. [31] Главна дужност лекара београдске општине било је лечење болесника у Београдској болници. Осим тога, колико му је време дозвољавало, он је обављао и јавну службу у граду (лечење грађана, вакцинација, послови санитетске полиције, сузбијање надрилекарства и др) која је иначе била у надлежности градског лекара – физикуса Управе вароши Београда. У то време, Београдска болница, основана 1841. године, још увек није имала прописана правила рада а и само управљање том институцијом било је доста компликовано. Општина је, као оснивач и власник, водила бригу о Болници, доносила одлуке у вези са унапређењем њеног рада и постављала болничке старатеље али је последњу реч у свему имало Министарство унутрашњих дела које је преко свог Санитетског одељења управљало свим болницама у земљи, па и београдском. С друге стране, финансијска питања била су у домену Министарства просвете чији су задаци били обезбеђивање добротворних фондова за болнице, прикупљање прилога и надзор над коришћењем финансијских средстава. [32] Болница је била финансирана из Болничког фонда чија се каса, до оснивања Управе фондова 1862. године, налазила код Београдског примирителног суда. Старатељи су водили рачуне болничких прихода и расхода, спроводили лицитације за набавке и вршили исплате по рачунима. Непосредан надзор над радом болнице вршила је Управа вароши Београда. За сва питања у вези с Болницом, Општина и старатељи обраћали су се преко Примирителног суда Управи

вароши, која је њихове дописе и извештаје, уз своје мишљење, слала поменути министарствима, према њиховим надлежностима. Надзор над радом општинског лекара вршио је градски физикус. Његовим извештајима о стању здравља у граду прикључивани су извештаји општинског (болничког) лекара, те су заједно подношени Управи вароши и прослеђивани Министарству. Кико је био београдски општински лекар скоро четири и по године, а за све то време градски физикус је био др Јован Машин (Jan Mašin, 1820–1884).

Иако је постојала готово две деценије, Болница је почетком шездесетих година, дакле у време када је Кико преузео дужност њеног лекара, била установа са бројним проблемима. Још увек смештена у изнајмљеној приватној кући која није одговарала болничкој намени, оскудевала је у разним потребама, а персонал је био малобројан, нестручан и углавном немаран према свом послу. Баш уочи Киковог доласка, због немарности је отпуштен дотадашњи надзиратељ, чије су дужности иначе биле надгледње болесника, набављање потрештина и чување болничких ствари. У извештају о Болници упућеном Управи вароши Београда 5/17. новембра 1859. године Београдски примирителни суд пише како су Суд и Општина имали „доста прилике наслушати се и известити, како се тамо бедно болесници негују, па ово рђаво надгледање заједно са нечистоћом, не лечи и“, но управо сатире и упропашћује тако, да је већ болница наша кужном називати се почела.“ [33] Болница је била намењена првенствено сиромашним Београђанима и житељима Београдског округа које није имао ко да негује у случају болести али је примала и становнике других округа Србије, као и странце. У њој су лечени болесници различитог пола, животног доба и вероисповести, који су, осим ретких изузетака, потицали из нижих друштвених слојева. Трошкови њиховог лечења у највећем броју случајева подмиривани су из Болничког фонда. Болница је, такође, примала и амбулантне пацијенте. У то време, имала је капацитет од 26 постеља али је током једног месеца лечено и до седамдесет лица. Према врстама болести, нешто већи број болесника лечио се од „унутрашњих“ него од „спољашњих“ болести. Поред мањих хируршких интервенција као што је „пуштање крви“, понекад су вршене и неке веће операције – Кико наводи да је у јулу 1860. извршио операцију код болесника са експлозивним повредама шаке, а да је у новембру исте године извршио „три знатне операције“. У болницу су примани и душевни болесници, што је изазивало негодовање и жалбе болничког лекара и градског физикуса.* Из Кикових и Машинових месечних извештаја с почетка 1860. године, види се да је стање у Болници било нешто побољшано после жалби које је Суд изнео у поменутом извештају. У извештају за фебруар, Кико, на пример, пише како „болница ове вароши сасвим напредује само да би се још главне таблице и диеталне прописе скорим у ред доводили“. О повољном стању у то време

* Упуте за лечење у Болници издавала је полиција (старешине градских квартова који су били чиновници Управе града), а болесници су понекад такође примани по налогу Министарства унутрашњих дела. Прва душевна болница – Дом за с' ума сишавше, основана је 1861. године у Београду али су душевни болесници и након њеног оснивања понекад примани у Београдску болницу.

извештава и Машин: „Варошка болница снабдевана је сада прилично свим потребама и у овој се обдржава пожелателни ред и чистоћа“. Али позитивна мишљења која су очигледно била и плод ентузијазма лекара након малих побољшања, крајем године замениле су све оштрије критике. У извештају за септембар Кико пише да је „од почетка ове варошке болнице, економическа управа или никака или најгора била“, да се „њени трошкови месечно показују и опет болница сасвим оскудева“ и да су „сви предлози и докази остали безуспешни и остаће све тако докле Правитељство сâмо њену управу на себе не преузме“. [34] Три месеца касније износи још детаљније замерке: „Овде се то не пропушта приметити и тим пре што се година текућим месецом скончава, да болница вароши Београда до сад без мерне у име ране боленика прави трошкове, и при свем том како рана тако и послуга у највећој неуредности налазе се. Диеталне цедуље или наредба диетална бадава се преписивала, јер сваки дан једна се кувала чорба и по глави болесника по оке леба се рачунало, при тако неуредне економије, не може се сходно лечење болесника зактевати. Надамо се да концем ове године и почетком нове године и уредна економија болницу нашу за цело увећа.“ [34] До значајних промена у Болници није, међутим, дошло још неколико година, и поред свих жалби њеног лекара и молби које су Министарству унутрашњих дела упућивале београдска општина и Управа вароши. О проблемима болничког живота али и о Киковим ставовима према њима, сведоче и документа о једном догађају из времена турског бомбрадовања Београда 1862. године. Наиме, један рањеник, Ј. Д., при отпусту из Болнице добио је одобрење од Кика да остале рањенике почасту ракијом. Томе се, међутим, у Киковом одсуству, успротивио надзорник Болнице Јован Поповић, који је, према жалби коју је Ј. Д. поднео Управи вароши, овога ошамарио, опсовао му оца и мајку и одузео му ракију. Ј. Д. је истом приликом оптужио Поповића за нахат у вршењу дужности навевши да су „две девојке ономад умрле јошт у вече без свеће, а он је сутра дан чак у 6. сати нашо мртве и ненадгледане“. Поповић је позван на саслушање у Управу вароши, а од Кика је такође затражена изјава о целом догађају. У њој Кико износи и следеће: „Оно што имам приметити, то: да се у оварошкој болници, распусни и гадниви болесници налазе, који никакових закона, и никакове власти не припознају; (...) опет се свима наредбама противе и против раде, тако да и најбоље нарави Човек, увиђајући неуредност оваку, мора се разбеснити и огорчити, тим пре, што види свој труд, и негу у залуд бачену. То се само тим пре опростити може надзиратељу болнице, што он каткад и изванредно, са таковима поступати мора, кад он – надзиратељ, дан и ноћ са овима посла има (...) кад ја, као управитељ ове болнице више пута, од таквих болестника, и визиту прекинути морам, власт у помоћ звати, принуђен сам. Истина, да је то погрешно било, кад ови надзиратељ Ј. ударио био, и опет из горенаведени узрока, а особито зато, што надзиратељ тачно своја дјела извршава – чистоћу набљудава, и моје наредбе извршавати се усиљава – може се оправдати. Што се тиче ове две девојке, лако се догодити може, да се час умирања не зна, или заборави, а то је тим пре могућно, кад у једној собици, девет женски опасно болујући лица скупљена леже, а у другим собама 40 болујући лица, само

два служитеља негују.“ [35] Да је Кико и у таквим околностима ревносно радио, види се из дописа којим му је августа исте године Управа вароши, као старешини болнице*, изразила признање и захвалност за стручно и пожртвовано лечење рањених у поменутом сукобу са Турцима. [36]

У ВОЈНОЈ СЛУЖБИ

После четири године очигледно напорног рада у Београдској болници, Кико је желео да промени службу. Крајем 1863. године конкурисао је за место професора судске медицине на Великој школи али га није добио, јер је програм предмета који је поднео Академском савету Велике школе оцењен као „више удешен за медицинаре“ и тиме неодговарајући за катедру Правног факултета. [37] У марту 1864. године дао је оставку београдској општини и ступио је у војну службу као хирург београдске Војне болнице. Али војна служба није била његов преваходни избор – исте године је Министарству унутрашњих дела подносио молбе за постављење на упражњена места физикуса Управе вароши Београда, односно физикуса Округа крагујевачког. [38] Без обзира на то, на новој дужности је био не само савестан већ се, као и раније у Књажевцу, трудио да новинама унапреди службу. Самоиницијативно је започео стручну обуку болничара, несумњиво користећи се искуством стеченим у мађарској војсци. Исте године одржао је први курс за болничаре по програму који је сачинио под насловом *О науци за болничаре и дужности болничара у време рата*. Курс је похађало 23 болничара који су на крају полагали испит пред штабним официрима. Кико је од министра војног био посебно похваљен „за показану ревност у служби“. Како је, међутим, боловао од астме, а стање му се с јесени погоршало, одређено је да га надаље у тој дужности замени др Стеван Недок. [39] Када су 1864. године, по Закону о устројству војске, војни лекари подељени у класе, Кико је добио је звање звање хирурга I класе (1865). [40] Иако су класе војних лекара у рангу одговарале официрским чиновима† лекари их у то време нису имали те су фактички били подређени официрима. Овакво стање било је извор великог незадовољства лекара и многих сукоба између њих и официра. Горчину тог подређеног положаја искусио је и Кико 1865. године, када је неколико пута казнио несавесне болничаре. Болничари су, међутим, били подређени комесару Болнице, који је *de facto* био њен управник. Да би се осветили Кики, оклеветали су га код комесара, навевши да он болеснике назива стоком. Комесару није много требало да Кика тужи министру војном и затражи његово кажњавање [41].

Упоредо са званичним дужностима, Кико је у Београду обављао приватну лекарску праксу. Посебно се бавио лечењем венеричних болести. У једном огласу у Србским новинама наводи да „застареле, тајне, и све спољашње болести лечи особитим, на више годишњем

* У време тих догађаја сви грађански лекари били су привремено примљени у војну службу, те је на тој основи Кико био постављен за старешину болнице.

† Звање главног лекара I класе одговарало је чину потпуковника; главног лекара II класе – чину мајора; лекара I класе – чину капетана I класе; лекара II – чину капетана II класе.

искуству основаним начином“ [42]. Године 1866, када се у склопу четврте пандемије колере ова болест појавила и у Србији, Управа вароши је позвала све београдске лекаре са приватном праксом да се ангажују у лечењу оболелих. Кико се такође одазвао позиву, а када се епидемија завршила испоставило се да је од свих лекара он учинио највећи број визита болесницима (398). За свој труд, лекари су били плаћени и награђени на основу указа кнеза Михаила Обреновића од 19/31. октобра 1866. године. Новчане надокнаде одређене су према броју учињених визита, па је Кико добио највећи износ – 53 дуката цесарска и један цванцик. Поред тога, награђен је са 50 дуката [43]. Исте године био је послат и у Лозницу, да лечи тамошње житеље оболеле од колере али се на дужности разболео па је по молби враћен у Београд [44].

Две године касније, у политички турбулентним околностима које су настале након убиства кнеза Михаила, Кико се нашао у једној незавидној ситуацији. Познато је да је као главног виновника злочина тадашња власт окривила кнеза Александра Карађорђевића, а известан број њему блиских људи као саучеснике. Кнез, којем је суђено у Будимпешти, ослобођен је оптужби услед недостатка доказа али је у Србији, по одлуци Преког суда, погубљено и осуђено на робију више људи. Један од оптужених за саучешће био је и Андра Вилотијевић, надзорник имања кнеза Александра у Србији. Вилотијевић је, као и остали оптужени, у затвору подвргнут тешком мучењу. До тада потпуно здрав, толико је оронuo да је постојала бојазан да неће доживети пресуду. Пошто су у граду већ кружиле приче о мучењима у затвору, Варошки суд је одредио Кика и др Ђорђа Клинковског, физикуса Управе вароши, да прегледају Вилотијевића и утврде од чега болује. Прегледом који су извршили 5/17. јула 1868. нашли су код Вилотијевића „по целом телу на кожи тамно-мрке пегице велике као сочиво“ и поставили дијагнозу скорбута [45]. Несумњиво је да су своје мишљење донели под притиском власти.

Вероватно су тај догађај и несигурне прилике које су завладале у земљи, били главни разлози за Киково опредељење да коначно напусти Србију. О његовој намери сведочи један запис у дневнику Бењамина Калаја (Benjamin Kallay, 1839–1903), тадашњег аустро-угарског изасланика у Србији: „16. новембар 1868. Дошао је к мени Кико, тренутно војни лекар, који би желео да поново ступи у хонведску војску, у којој је раније служио, уколико се она оформи. Обећао сам му да ћу то издејствовати ако икако буде могуће и замолио га да ми са своје стране даје обавештења о одељењу војног санитета, што је и прихватио“ [46]. У Калајевом дневнику Кико се даље не спомиње. Да ли је предузимао неке шпијунске активности и да ли је Калају достављао тражена обавештања, за сада није познато. Хонведска војска је у Аустро-Угарској монархији формирана 5. децембра 1868. године али Кико није у њу ступио. Преминуо је 6. новембра 1869. године у Београду, после „краће болести“ [47].

ЗАКЉУЧАК

Карло Кико је у Србију дошао са богатим искуством које је стекао радећи у Аустријском царству као цивилни, војни и приватни лекар. И после више од петнаест година службе, у средовечном животном добу, и даље је био радозналост и предузимљивог духа. У Србији се поново, као у младости, бавио истраживањем природних појава и ресурса, начина живота и обичаја становништва, старина... Поново је писао, предлагао и уводио новине у служби. За своју стручност, иницијативност и савесно обављање дужности више пута је похваљиван. Али с друге стране, бројне околности биле су извори његових проблема и узроци незадовољства. Због тадашњег начина организације здравствене службе, као окружни физикус делом је био потчињен полицијској власти (Начелству округа), а као лекар Војне болнице официру – комесару Болнице. Нису успела његова настојања да се уздигне на друштвеној лествици – место професора Велике школе није добио, а студија о Књажевачком округу, која је могла да му отвори врата за пријем у Друштво српске словесности, негативно је оцењена. У тешким политичким приликама након убиства кнеза Михаила Обреновића очигледно је био принуђен да делује против своје савести и лекарске етике. На крају, узбурканој Србији која није испунила његова очекивања и чији држављанин никада није постао, Кико није сматрао да дугује лојалност.

ЗАХВАЛНОСТ

Аутор се најсрдачније захваљује госпођама Рожи Маринковић и Жужани Болић (Zsuzsanna Bolits) за превод текстова са мађарског језика; др Роберту Херману (Hermann Róbert), председнику Мађарског историјског друштва (Magyar Történelmi Társulat) за објашњења у вези са ангажовањима др Карла Кика током Мађарске револуције (1848/49) и за помоћ у истраживању, др Зорану Вацићу за уступљени превод књиге Емериха П. Линденмајера *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitätsverhältnisse im Oriente*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dombaiová P. Kalendár výročí osobností a udalostí v okresoch Bánovce nad Bebravou, Myjava, Nové Mesto nad Váhom a Trenčín v roku 2013 [Internet]. Trenčín: Verejná knižnica Michala Rešetku v Trenčíne; 2012. 39. Available from: http://www.vkmr.sk/buxus/docs/Kalendar_vyroci_2013.pdf.
2. Dombaiová P. Kalendár výročí osobností a udalostí v okresoch Bánovce nad Bebravou, Myjava, Nové Mesto nad Váhom a Trenčín v roku 2017 [Internet]. Trenčín: Verejná knižnica Michala Rešetku v Trenčíne; 2016. 49. Available from: http://www.vkmr.sk/dokumenty/materialy-vkmr/kalendar-vyroci-v-roku-2017.html?page_id=6253.
3. Slávnosti v Uhrovci. *TnU Trendy*, štvrt'ročnik Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka V Trenčíne. 2008; VI (3):4. Available from: www.tnuni.sk/rek/trendy.
4. Sivák L. Kúpele Belušké Slatiny a ich história. Belušan – Noviny občanov Obce Beluša. 2015 júl, august; Číslo 4, 8.
5. Kikó K. Trencsin megye, különös tekintettel gyógyvizeire. Atheneum. 1842 martius 6; (28):433-439; Atheneum. 1842 martius 8;(29):449-457; Atheneum. 1842 martius 10;(30): 465-472.

6. Tarjányi E. Jósika Miklós és a mesmerizmus. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1992;96(1):54. Available from: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00367/pdf/itk00001_1992_01_050-060.pdf
7. 1845-ik év october 21-kén tartott kis gyűlés jegyzőkönyve. *Orvosi Tar*. 1845 Dec 7;VIII (24):384.
8. Kikó K. Tökéletes szótalanság, némaság, érczdeléjjel meggyógyítva. *Orvosi Tar*. 1845 Nov. 30;VIII(23):357-8.
9. A kir. magyar természettudományi társulat 1845-dik évi november hó 8-kán tartott köz gyűlésének jegyzőkönyve. *Orvosi Tar*. 1846 Jan.18;IX(4):64.
10. Slovanskje správi. *Orl Tatranski*, 1846 Jan. 23;1(19):151.
11. Slavjanske vesti. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. 1846 Feb. 21;XII(8):32.
12. Kačirek L. Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete/Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku; 2016, 102. and Kmet' M. Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii Štúrových politických novín. *Acta Historica Neosoliensia* 2005(8):93.
13. zlatyfond.sme.sk [Internet]. Hurban Vajanský S. Z dejín literatúry 1. Available from: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1622/Vajansky_Z-dejin-literatury-1/1#axzz4lzuega6S
14. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XXPP-5Y4>.
15. Czaga V, Jancsó É, editors. Pest-Budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a Fővárosi Nemzetőrség történetéhez – Budapest Történetének Forrásai. Budapest: Főváros Levéltára; 2001. 419.
16. Hermann R. Perczel Mór első honmentő hadjárata – Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár; 1995. 102, 88. Available from: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_zgy_36_2/?pg=102&layout=s&query=kiko
17. Zétény G. A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest: Egyetemi, 1948; 149.
18. Hermann R. Perczel Mór második honmentő hadjárata és az első szolnoki ütközet. In: Tamás F, editor. Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 26. Szolnok: 2011. p. 223. Available from: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Ek_26/?pg=226&layout=s&query=kiko
19. Mikavica D, Lemajić N, Vasin G, Ninković N. Srbi u Habsurškoj monarhiji 1526–1918, 1. Od Mohačke bitke do Blagoveštenskog sabora 1526–1861. Novi Sad: Prometej i Radio-televizija Vojvodine; 2016. 443.
20. Arhiv Srbije (dalje AS), MUD – S, 1858, V, 1.
21. Arhiv Srbije, MUD – S, 1858, V, 25.
22. Arhiv Srbije, MUD – S, 1858 – Delovodni protokol, 1487.
23. Arhiv Srbije, MUD – S, 1858 – Delovodni protokol, 1795.
24. Arhiv Srbije, MUD – S, 1858, VI, 23.
25. Srbija. *Srbske novine* 1859 Maj 28; XXVI(62):1.
26. Arhiv Srbije, MUD – S, 1859 – Registar.
27. Spasović IB. Društvo srpske slovesnosti, Srpsko učeno društvo i srpski narod. U: Krestić VĐ, Spasović IB. Društva svoga doba: Društvo srpske slovesnosti, Srpsko učeno društvo. Beograd: Službeni glasnik : Srpska akademija nauka i umetnosti; 2016. 99. i Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje ASANU), DSS, 23/1860.
28. ASANU, DSS, 47/1860.
29. Arhiv Srbije, MUD – S, 1859 – Registar; AS, MUD – S, 1860 – Delovodni protokol, 377.
30. Arhiv Srbije, MUD – S, 1859 – Registar.
31. Arhiv Srbije, MUD – S, 1860 – Delovodni protokol, 7.
32. Lindenmayr EP. Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitätsverhältnisse im Oriente. Temesvár: Druck und Verlag der Csanáder Dioecesan-Buchdruckerei; 1876, 129 i AS, MUD – S, 1845, F IV, 20; Istorijski arhiv Beograda, Uprava grada Beograda (dalje IAB, UGB), 1845, k. 37, F I, 66.
33. Arhiv Srbije, MUD – S, 1860, I, 37.
34. IAB; UGB, 1860, k. 454, F I, 9.
35. IAB, UGB, 1862, k. 616 F XXIII, 342.
36. IAB, UGB, 1862, k. 608, F XIX, 26.
37. Arhiv Srbije, VŠ, 1864, 6 i AS, VŠ, 1864, 117.
38. Arhiv Srbije, MUD – S, 1864 – Registar.
39. Đorđević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Knjiga prva, 1835–1875. Beograd: Državna štamparija; 1879. 783-5.
40. *Zvanični deo*. *Srbske novine* 1865 April 3; XXXI(37):1.
41. Đorđević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Knjiga prva, 1835–1875. Beograd: Državna štamparija; 1879. 199.
42. *Oglasi*. *Srbske novine* 1865 Mart 27;XXXI(34): 8.
43. Arhiv Srbije, MUD – S, 1866, F V, 19.
44. Arhiv Srbije, MUD – S, 1866, Delovodni protokol, 2554, 2627.

45. Đukanović IN. Ubistvo kneza Mihaila i događaji o kojima se nije smelo govoriti. Knjiga prva: Topčiderska katastrofa. Reprint izdanje iz 1935. Beograd: Beletra; 1990. 155–6.
46. Dnevnik Benjamina Kalaja: 1868–1875. Radenić A, urednik. Beograd: Istorijski institut; Novi Sad: Institut za istoriju Vojvodine; 1976. 128.
47. Званичний део. Србске новине 1869 Нов. 13;XXXV(140): 1.

Paper accepted